

Treba ovdje reći da ima i drugačijih stilističkih objašnjenja problematike reda riječi nego što je Šmilauerovo, ali ja sam baš njega odabrao zbog spomenute uvjetovanosti reda riječi o situaciji i poticaju. Uvjerljivo je i važno mi je bilo da naglasim da sloboda reda riječi i u našem i u drugim jezicima ne znači samovoljnost, nego samo različne mogućnosti koje nužno izviru iz situacije i poticaja, iz funkcionalnosti teksta. Kada to znamo, onda otpada Maretićeva napomena da se za retorički red riječi ne mogu postaviti nikakva pravila. Treba upoznati situaciju i poticaj, ono što smo nazvali aktualizacijom, pa će prema tome i retorički red riječi morati da ima određen oblik. Ali ne samo to, nego još mnogo više: ako poznamo situaciju i poticaj, imamo i kriterij za raspoznavanje da li je neki red riječi, da li je neki tekst i stil adekvatan odraz poznate nam situacije i poticaja ili je možda promašaj. Na taj način proučavanje reda riječi postaje i važno pomoćno sredstvo stilističko, pred nama se eto otkriva važna dodirna tačka lingvistike, stilistike i nauke o književnosti. Nauka o redu riječi prestaje biti samo pasivna sintaktička spoznaja i postaje živo i potencijalno sredstvo za otkrivanje unutarnje vrijednosti nekoga teksta.

Poslije povezivanja ovih sintaktičkih i stilističkih aspekata nestat će mnoge nejasnoće i ukloniti se neke zbrkanosti. Vrlo je važna spoznaja da s obzirom na red riječi treba posebno proučavati svaki pojedini tekst. Drugačiji je red riječi u znanstvenom tekstu, drugačiji u priopćavanju, drugačiji je u umjetničkom pripovijedanju, drugačiji u poeziji, drugačiji u razna vremena. Polazna tačka za prosuđivanje uvijek je situacija i poticaj, mišao, osjećajni ili voljni.²

TVORBA I ZNAČENJE IMENICA NA -IVO

Milan Šipka

O imenicama koje se završavaju na -ivo naše gramatike pišu vrlo malo, površno, gotovo nikako. »U »Gramatici« Brabec-Hraste-Živkovićevoj spominju se samo dvije takve imenice: kladivo i sočivo (v. t. 10, § 241, izd. 1952. na str. 143), a M. Stevanović u svojoj »Gramatici« (izdanje 1957) uopće ne govori o građenju riječi s nastavkom -ivo. To je valjda stoga što su takve imenice starijeg postanja i što ih u savremenom književnom jeziku, a i uopće, ima vrlo malo. Ja znam svega četrdesetak imenica na -ivo, od kojih samo za dvadeset šest imam potvrde u rječnicima i živom govoru.

² Upozoravamo naše čitaoce da je ova rasprava objelodanjena u »Zborniku u čast prof. Stjepana Ivšića«, koji je u izdanju Hrvatskog filološkog društva izašao prošli mjesec u Zagrebu. U »Zborniku« su publicirani radovi slavista iz cijeloga svijeta. »Zbornik« se može naručiti u Hrvatskog filološkog društva u Zagrebu, Filozofski fakultet, Ulica Đure Salaja.

To su berivo, đubrivo, gnojivo, gorivo, gradivo, jagnjivo, jedivo, jestivo, kladivo, kresivo, mazivo, meljivo, mlivo, pecivo, pivo, pletivo, predivo, sječivo, sočivo, streljivo, štivo, tetivo, tkivo, varivo, vezivo i žderivo. Osim toga, čuo sam od ispitanika iz različitih krajeva još desetak sličnih riječi, ali nisam sasvim siguran u njihovu izvornost, jer ispitivanja nisam vršio na terenu, nego među ljudima koji duže ne žive u selu, pa govore samo po sjećanju (o tome vidi dalje u tekstu).

Iako ih je malo, ove imenice zaslužuju da se o njima piše. One su veoma lijepe, zvučne, sadržajno (smisaono) bogate i — što je najvažnije — prema njihovoj tvorbi omogućuje se stvaranje novih riječi, kojima uspješno možemo zamjenjivati neprikladne tuđice. Zar, na primjer, riječ *streljivo*, koja se, nažalost, rijetko čuje, nije izvrsna zamjena za strane riječi *municija*, *džebana*, *zaira* i sl.? To je čak bolji i adekvatniji izraz od posuđenog *municija*. Zato o tvorbi i značenju imenica na -ivo treba kazati nekoliko riječi.

Sve imenice ovoga tipa tvore se od glagolske osnove i nastavka -ivo. Na primjer: brati > ber-em > ber-ivo > berivo; variti > var-im > var-ivo > varivo itd.

(Neke imenice prenose u prezentskoj osnovi palatalizovani završni konsonant. To su: meljivo i sječivo. U tvorbi imenice *pecivo* izvršena je sibilizacija velara *k* ispred nastavka -ivo: pek-u > pek-ivo > pecivo.)

Izuzetak čini imenica *tetivo*, koja je nastala od strane riječi *tetiva* formalnom analogijom prema našim imenicama na -ivo. Danas se takav oblik ne čuje, ali ga je Vuk zabilježio. U njegovu Rječniku piše:

tetivo, n. vide *tetiva*:

Ja bih svašta, majko, raskinuo
Do prokleta drndarsko *tetivo* —
Požika žicom od *tetiva* —”

(Vidi izd. 1852, str. 737!)

Ni po svome značenju ova imenica ne ide u red ostalih imenica na -ivo, pa je ovamo ne bi trebalo ni ubrajati.

Po načinu tvorbe izuzetak su još dvije imenice: *mlivo* i *jestivo*. One nisu načinjene od prezentske osnove glagola mljeti — meljem i jesti — jedem, nego od skraćene infinitivne osnove ili punog infinitiva: ml-jeti > ml-ivo > mlivo; jesti > jest-ivo > jestivo. I ovdje je, izgleda, utjecala analogija. Uostalom, riječ *jestivo* je rijetka. Vuk je navodi samo u množini: *jestiva*, n. pl. die Speisen, cibi (v. izd. 1852, str. 254 b), a Broz-Iveković samo jedan primjer u jednini (v. str. 489 a).

Svi ostali meni poznati slučajevi imaju pravilnu tvorbu.

Akcentat imenica na -ivo je dvojak. One većinom imaju brzi naglasak na prvom slogu i dužinu na drugom. To su one trosložne kao *berivo*, *pečivo*,

vārivo itd. Dvosložne imenice na -ivo imaju silazni akcenat na prvom slogu: pīvo, mlīvo, tkīvo.

Značenje je imenica na -ivo različito. One znače:

1. *sredstvo* — u užem i širem smislu — kojim se vrši radnja označena u glagolskoj osnovi:

gnojivo (*đubrivo*) — ono čime se gnoji (đubri) zemlja. Danas imamo kemijska sredstva, koja zovemo *vještačkim ili umjetnim gnojivima* (*đubrivima*).

kladivo — predmet za bacanje u jednoj vrsti atletskih natjecanja. Vjerovatno je nastalo od imenice *klada* (vidi Rječnik Jugoslavenske akademije).

kresivo — ono čime se kreše; čelični predmet kojim se udara po kremenu da izazove iskre. Zove se i *ognjilo*, turski *čakmak*. U širem značenju kresivo je čitav primitivni aparat za paljenje vatre, koji se sastoji od čelične kuke (kresivo u užem smislu, čakmak), kremena o koji se udara i »truda«, tj. sasušene mahovine, koja se upali od iskre. Takav Feuerzeug — kako tu riječ prevodi Vuk na njemački (v. Rječnik, str. 301 b) — upotrebljava se još uvijek u nekim selima Bosanske krajine. Naziv *kresivo* prenio se i na nova sredstva za paljenje (šibicu, npr.). Jedan moj ispitanik iz Taraša kod Zrenjanina tvrdi da u njegovu selu još kažu: »Imaš li kresivo, da zapalim lulu?« Pri tome misle na šibicu. Meni se čini, međutim, da kresivom zovu onaj dio kutije od šibica o koji se krešu drvca, da se fosforna masa glavice zapali. Ako ne, trebalo bi ga tako zvati, jer se ljepši i adekvatniji naziv ne može naći.

mazivo — ono čime se što maže. Vuk i Broz nisu zapisali ovu riječ. Danas se ona redovito pojavljuje u književnom i narodnom jeziku. Izgleda da je novijeg postanja (v. u Bakotićevu Rečniku, str. 503 a).

sječivo — ono čime se siječe, obično oštra strana noža, sablje ili sjekire. Riječ je proširena u narodu, posebno u Bosanskoj krajini. Od rječnika samo u Bakotića: *sečivo*, s. 1. oštrica od noža ili sablje; 2. alat za sečenje (str. 1098 b).

streljivo — ono čime se strijelja (gada, puca), sredstvo za strijeljanje, municija, džebana.

Ova je riječ primjer kako u našem jeziku — kao što je već rečeno — postoje ljepši i adekvatniji izrazi kojima se mogu zamijeniti tuđice. Treba je što više širiti, naročito u vojnoj terminologiji i sportskom streljaštvu. I Maretić je u »Jezičnom savjetniku« preporučuje.

žderivo — ono pomoću čega se ždere, organi za žderanje. »Đavo ti žderivo čupo!« — kunu žene u zapadnim krajevima Bosanske krajine (oko Bos. Grahova). Negdje se osjeća i kao: ono što se poždere (v. dalje u tekstu).

Ovim imenicama po značenju pripadaju i:

sočivo — leća, sredstvo pomoću koga se prelamaju i skupljaju svjetlosni zraci. Zapisana je već u Vuka (v. Rječnik, izd. 1852, str. 701 a).

darivo — ono čime se daruje. U nekim krajevima (oko Zrenjanina na primjer) kad idu u posjete mladencima, nose *darivo*.

2. *materijal* pomoću koga se vrši radnja označena u osnovi glagola. Ova-
mo idu samo dvije imenice:

gorivo — materijal za gorenje (Bakotić, 136 a). Nekad su to možda bila drva, ali danas se to značenje izgubilo i prenijelo na *ogrev*, a sad se pod tim razumijeva benzin, nafta (*gorivo* za pogon automobila i drugih strojeva); sve češće se govori o problemu *goriva* za interplanetarne projekte.

gradivo — materijal pomoću kojega se gradi; materija. Ta riječ sve više poprima apstraktno značenje (isp.: *nastavno gradivo*), a u konkretnom, materijalnom smislu zamjenjuje je izraz *grada*.

3. Imenice na -ivo najčešće pokazuju *rezultat radnje* označene glagolskom osnovom (pa i samu radnju). To su:

berivo — sve ono što se ubere, rezultat branja (voće, kukuruz itd.) ili ubiranja (poreza i drugih daća). Na primjer: Ove godine bilo je dosta *beriva* (ubranih plodova); Gazda je došao po svoje *berivo*.

Berivo u značenju *plata, plaća, prinadležnosti*, ne valja upotrebljavati.

Evo šta o tome kaže Maretić:

»*berivo*, Bezug, riječ nije zlo načinjena, ali je neugodna, jer glagol *brati* ne znači primati, dobivati novce za kakvu službu; bolje: primitak.«
(V. »Jezični savjetnik«, str. 3 a).

meljivo (mlivo) — ono što se melje, i što je samljeveno; brašno.

pletivo — ono što se pleće, a i čitav rad (s iglama i koncem ili vunicom). S takvim značenjem govori se ova riječ u narodu Potkozarja. Na primjer: »Ponesi pletivo!« kažu žene kad zovu jedna drugu da posjede i porazgovaraju. Vuk međutim tumači pletivo kao das Strickgarn, fila servientia texendo (o. c., str. 507 a). Možda se i sad u nekim krajevima pod tom riječju razumijeva samo konac za pletenje i vezenje, ali pouzdano znam da je pletivo kod nas ono što se pleće (dakle rad, rezultat pletenja), pa i čitav rad (sve skupa: konac ili vunica, igle i završeni dio onoga što se pleće). Isto tako i *predivo*: rezultat pređenja (konac) i sve skupa (preslica, povjesmo, vreteno i konac); *vezivo*: rezultat (proizvod) vezenja (vez) i sav rad (konac, igla itd.).

pecivo — rezultat pečenja, ono što se ispeče. Nekada je to bio naziv za pečeno meso, pečenje, a u Crnoj Gori tako se zvao »cio brav pečen« (Vuk, o. c., str. 497 b). Danas međutim *pecivo* se proširilo u značenju:

sitno pečeno tijesto (žemlje, kifle, kajzerice i sl.). Pečeno cijelo prase zovemo *počenica*, jagnje i drugo *pečenje*.

tkivo — isprva: rezultat tkanja. Bakotić tu riječ tumači ovako: »TKIVO, s. 1. sve što se uradi tkanjem: svileno, vuneno —; tanko, debelo —; gusto, rijetko —; 2. u anat. svaki spoj anatomskih elemenata: kožno, koštano —; 3. u bot. i zool. spoj elemenata svakog biljnog i životinjskog organizma.« (str. 1206 b).

varivo — ono što se vari, obično kuhane mahunarke.

Ovim imenicama odgovaraju i narodni izrazi *striživo* — ono što se ostriže s ovce, vuna; *kosivo* — ono što se ukosi, svježe pokošena trava (za razliku od sijena); *muživo* — ono što se umuze, i *prosivo* — ono što prosjak isprosi (novac, hrana, odjeća itd.). Istina, sam te riječi nisam čuo na terenu, nego od ljudi koji su mi govorili po sjećanju.

4. Imenicama na - ivo pokazuje se i *predmet radnje* označene u glagolskoj osnovi:

jedivo — ono što se jede. V. primjer u Vuka: Imaju li piva i jediva. (o. c. str. 250 a) Danas se međutim ta riječ gotovo izgubila, a zamijenila je imenica *jelo*. Isto tako se izgubilo i: *jestivo*.

pivo — ono što se pije, piće. Vuk je zabilježio tri značenja: »*pivo*, n. 1) (u Srbiji) vide *piće*. 2) das Bier, cervisia. 3) kad bude od po piva, tj. kad me natjera na to, kad se rasrdim (o. c., str. 499 a).«

Danas se prvo značenje izgubilo, pa se za sve što se pije govori *piće* (alkoholno, bezalkoholno —), a pivo je dobilo uže značenje, pa se pod tim danas razumije samo vrsta pića (das Bier).

U vezi s ovom imenicom treba istaći, da se ona često upotrebljava u pogrešnom obliku. Mnogi kažu: Píva, gen. pívě. Isp.: Dajte mi čašu pívě! Tako piše i Boro Pavlović. U njegovoj pjesmi »Autoportret« stoji:

»Netko živi samo za kakav krigl pive
(tko zna zašto ljudi sve ne žive).«

(V. zbirku »Portreti«, Lykos, Zagreb, 1956.)

Takve oblike našao sam i kod Marina Zurla i još nekih književnika. A još je Maretić (1924!) isticao da je piva provincijalizam i da je bolje: pivo (v. »Jezični savjetnik«, str. 86 b). Književnicima ne bi bilo naodmet da se malo više pozabave svojim jezikom!

štivo — ono što se »štije«, tj. čita; u školi: odlomci ili cijela djela određena za čitanje (isp.: obrada štiva — nast. jedinica).

Uz ove bi imenice išao i narodni izraz *lokivo*, tj. ono što se loče. Na primjer: Oduzi mačkama (psima) lokivo!

Ni ovu riječ, na žalost, nisam mogao provjeriti na terenu, ali mi se čini da je dobra.

5. Vrlo mali broj imenica na -ivo znači *mjesto vršenja radnje* označene glagolskom osnovom. Vuk je zabilježio jednu. To je:

jagnjivo, n. (st.) das Lammen, agnorum partus:

»Da grdne crkve! a bijesnih svetaca! Čudna mjesta za jagnjivo! ustavite konje, da se pusta Boga namolimo« (pripovijedaju, da je rekao nekakav Hercegovac kad je udario preko nekog velikog manastira). cf. *jagnjilo*«. (o. c., str. 244 a).

Jedan moj, već spomenuti ispitanik iz Taraša kod Zrenjanina tvrdi da se kod njega u selu govori: *telivo*, *prasivo*, i navodi primjer: Kravu, koja treba da se oteli, seljaci gone na *telivo*. Može mu se vjerovati s obzirom na Vukov primjer.

To su, eto, značenja imenica na -ivo. Nije isključeno da u govoru različitih krajeva postoji još neka nijansa u značenju ili drukčije značenje. Ja nisam ni imao cilj da popišem i objasnim sve slučajeve, jer je to stvar dijalektologa i leksikologa. Htio sam samo da ukažem na šačicu riječi koje gramatičari zaobilaze, iako su neobično lijepe i mogu mnogo pridonijeti daljem razvoju našeg jezika.

O VOKATIVU PREZIMENA MUŠKOGA RODA NA -A

Mate Hraste

U svim gramatikama hrvatskosrpskoga jezika počevši od Maretićeve pa preko Beličeve, Divkovićeve i Musulinove do Stevanovićeve i Brabec-Hraste-Živkovićeve pisalo se dosta o deklinaciji imenica, općih i vlastitih, kao i o ličnim imenima, ali se o deklinaciji prezimena ili nije ništa pisalo ili vrlo oskudno.

Poznato je da se danas prezimena koja nose žene uopće ne sklanjaju.

Prije su se i ona sklanjala i tvorila na poseban način za udate žene, a na drugi za neudate. To je bilo u vrijeme kad je žena bila podređena mužu, kad je ovisila o njemu, jer žena nije bila kao samostalan čovjek u javnoj službi. Danas je ona u svemu izjednačena s muškarcem. Ona se osamostalila u svemu, pa i u odabiranju prezimena, jer može kad se uda ostaviti svoje prezime, uzeti muževljevo i dva prezimena: muževljevo i svoje. Još se samo u nekim narodnim govorima na stariji način tvore i dekliniraju ženska prezimena, npr. Miličićka Ivanka ili Miličića Ivanka (udata), a Miličićeva Ivanka (neudata). Ipak se još danas sklanjaju ženska prezimena na -a: Matovina,

¹ Isp. M. Hraste, O ženskim prezimenima, Jezik II, 5, Zagreb 1954, str. 136—139.